

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус
таълим вазирлиги
Тошкент давлат шарқшунослик
институтининг хузуридаги Абу Райхон Беруний номидаги
Шарқ кўлэмалари маркази

Отаниёз
Девон Охунг

ТОШКЕНТ
«O‘ZBEKISTON»
2016

УЎК 821.512.133-1
КБК 83.3(5Ў)6
О 94

Табдил, сўзбоши, лугат ва изох муаллифлари

Маҳмуд ҲАСАНИЙ,
Ҳамидулла АМИНОВ

Масъул муҳаррир:

Қосимжон СОДИҚОВ, филология фанлари доктори

Тақризчилар:

Ҳамидулла ЛУТФУЛЛАЕВ, тарих фанлари номзоди;
Салима ФАЙЗИЕВА, филология фанлари номзоди

Отаниёз Девон Охунд (вафоти 1928 й.) машҳур хонанда Комилжон Отаниёзовнинг падари бузрукворидир. Ниёзий таҳаллуси билан шеър ёзган шоир ва давлат арбоби ўзидан ғазаллар девони қолдирган. Девоннинг тўртта қўлёзма нусхаси Тошкент давлат шарқшунослик институти хузуридаги Шарқ қўлёзмалар маркази хазинасида сақланмоқда. Мазкур девон шу қўлёзмалар асосида нашрга тайёрланди.

Китоб «А-1-117 Тошкент давлат шарқшунослик институти хузуридаги Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқ қўлёзмалари маркази фондида сақланаётган филологияга оид қўлёзмаларни илмий тавсифлаш» гранти доирасида тайёрланиб, марказ илмий кенгаши томонидан нашрга тавсия этилган.

ISBN 978-9943-28-820-1

© М. Ҳасаний, Ҳ. Аминов, 2016.
© «O‘ZBEKISTON» НМИУ, 2016.

*Отаниёз Девон Охунднинг ушбу
китоби унинг эл севган фарзанди
Комилжон Отаниёзов тавалудининг
100 йиллигига бағишланади*

СЎЗБОШИ

Буюк аждодларимизнинг бебаҳо илмий-маънавий меросини тиклаш, кадр-қимматини жойига қўйиш, уларнинг қадамжо-зиёратгоҳларини обод қилиш каби савобли ва хайрли ишлар ёшлар қалбида ватанпарварлик, ифтихор туйғуларини уйғотади. Айни пайтда, ёшларда соғлом дунёқарашни шакллантириш баркамол авлодни тарбиялашнинг муҳим шартларидан бири саналади. Бинобарин, илм-фаннинг турли соҳаларида ижод қилган юртимиз алломаларининг маърифатпарварлик ғоялари билан йўғрилган ижоди, улар қолдирган улкан илмий-маърифий мерос беқиёс аҳамиятга эга.

Бу борада Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримов «Ўрта асрлар Шарқ алломалари ва мутафаккирларининг тарихий мероси, унинг замонавий цивилизация ривожигаги роли ва аҳамияти» мавзусидаги халқаро конференциянинг очилиш маросимида: «Абу Абдуллоҳ Рўдакий, Фирдавсий, Низомий Ганжавий, Саъдий, Ҳофиз Шерозий, Жомий, Алишер Навоий, Бобур ва бошқа кўплаб буюк файласуфлар, шоир ва маърифатпарварларнинг ижодий меросида донишмандлик ва борлик олами гуманистик англашнинг жуда улкан, битмас-туганмас хазинаси сакланиб келмоқда. Бу мерос ҳақиқатан ҳам жаҳон аҳамиятига молик бебаҳо бойлик ҳисобланади», – деб бежиз таъкидламаган.

Мамлакатимизда нодир қўлёмалар ва қадимги босма китобларни сақлаш ҳамда тадқиқ қилиш масалаларига алоҳида эътибор қаратилмоқда. Шу мақсадда ҳукумат томонидан махсус дастурлар ишлаб чиқилиб, грантлар ажратилмоқда, уларни бажаришда манбашунос ҳамда матншунос олимлар билан бирга, мустақиллик йилларида тарбия топган ёш олимлар ҳам фаол иштирок этишмоқда.

Тошкент давлат шарқшунослик институти ҳузуридаги Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқ қўлёзмалари маркази фондида математика, астрономия, ҳандаса, тиббиёт, тарих, фалсафа каби фаннинг турли соҳаларига тааллуқли қўлёзма ва тошбосма манбалар сақланади. Шу билан бирга, тил ва адабиётга оид қўлёзмалар фонднинг салмоқли қисмини ташкил этади. Жумладан, адабиётга доир – девонлар, ғазаллар, баёзлар, тазкиралар, ҳикоялар, дostonлар, қасидалар, тилшуносликка оид – сарф, наҳв, луғат тўпламлари ва соҳага тегишли бошқа рисоаларнинг 5000 дан зиёд нусхалари мавжуд. Ўз навбатида, ўзбек ва форс-тожик адабиётининг машҳур намояндalари билан бир қаторда, ҳали ўрганилмаган ёки кам ўрганилган асарларнинг қўлёзмалари ҳам етакчи ўринни эгаллайди.

Матншунос ва манбашунослар томонидан 11 жилдли «Собрания восточный рукописей» («Шарқ қўлёзмалари тўплами») номли фихрист ва тарих, табобат, табиий фанлар, тасаввуфга оид ҳамда «Шарқ миниатюралари» каталоглари ҳам нашр этилган. Айни пайтда, филологияга оид қўлёзмаларни каталоглаштириш долзарб масалалардан бирига айланган.

«Тошкент давлат шарқшунослик институти ҳузуридаги Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқ қўлёзмалари маркази (асосий) фондидаги филологияга оид қўлёзмаларни илмий тавсифлаш» амалий гранти доирасида айнан шу мақсадда тадқиқотлар олиб борилмоқда. Унда IX–XX асрларда Марказий Осиё олимлари томонидан таълиф этилган ёки бевосита фойдаланилган филологияга оид асарлар тадқиқ қилиниб, қўлёзмаларнинг илмий тавсифи тузилади.

Шу ўринда айтиш керакки, филологияга доир қўлёзмалар орасида «Девон» туркумидаги асарлар муҳим аҳамият касб этади. Зеро, халқимизда азалдан китобга муҳаббат кучли бўлган, ҳар бир хонадонда камида 10 га яқин шоирлар девони бўлиб, улар оила даврасида мутолаа қилинган. Маҳалла ва гузарларда ана шу девонлар асосида шеърхонлик ва мушоиралар ўтказилган.

Шарқ қўлёзмалари маркази фондида энг кўп нусхадаги девонлар сифатида Аҳмад Яссавийнинг «Девони хикмат» (200 га яқин), Бедилнинг «Девони Бедил» (100 га яқин), Хусравнинг «Девони Хусрав» (20 дан ортик), Нозимнинг «Девони Нозим» (20 га яқин) асарларини санаб ўтиш жоиз. Ушбу адабий асарларнинг турли даврларга тегишли қўлёзмаларини тадқиқ этиш орқали маълум даврда муайян ҳудуддаги адабий муҳит, илмий салоҳият, маънавий-маърифий ҳаёт билан боғлиқ масалаларни ўрганиш ва уларга аниқлик киритиш мумкин.

Марказ фондида ҳали илмий истифодага киритилмаган девонлар анчагина бўлиб, «Девони Ниёзий» ана шундай асарлардан бири ҳисобланади. Қўлингиздаги ушбу девон Шарқ қўлёзмалари маркази (асосий) фондидаги филологияга оид қўлёзмаларни илмий тавсифлаш амалий гранти доирасида тадқиқ қилинди. Девон муаллифи Домла Отаниёз Охунд бўлиб, у машҳур ҳофиз Комилжон Отаниёзовнинг отасидир.

Домла Отаниёз Охунд шоир ва давлат арбоби бўлиб, Ниёзий таҳаллуси билан ўзидан ғазаллар девони қолдирган. Ниёзий девонининг учта қўлёзма нусхаси Шарқ қўлёзмалари маркази фондида сақланади. «Девони Ниёзий» шу қўлёзмалар асосида нашрга тайёрланди. Муҳими, юртимизда, хусусан, Хоразмда яшаб фаолият кўрсатган яна бир шоир Домла Отаниёз Охунд тўғрисидаги маълумотлар ва унинг пурҳикмат мисралари битилган девони илмий муомалага киритилди.

*Неъматулло МУҲАМЕДОВ,
Тошкент давлат шарқишунослик институти
ҳузуридаги Абу Райҳон Беруний номидаги
Шарқ қўлёзмалари маркази директори,
тарих фанлари номзоди, доцент*

НИЁЗИЙ ВА УНИНГ ДЕВОНИ ҲАҚИДА

Муаллифнинг тўлиқ исми Домла Отаниёз Қора Охунд бўлиб, Хоразмда туғилган. Хива мадрасаларида таҳсил олган. Шоир араб ва форс тилларини мукаммал билган, ғазалларида бошқа шоирлар кам ишлатган арабча сўзларнинг кўплиги ҳам унинг араб тилини ғоятда яхши эгаллаганини кўрсатиб турибди. У етук хаттот бўлиб, бир неча асарларни хаттотлик услуби билан кўчирган. Навоийнинг «Лисон ут-тайр» китоби шулар жумласидан бўлиб, Шарқ қўлёзмалари марказида 8503 рақами остида сақланмоқда¹. Унинг ғазаллари Хоразмда ўзи яшаган даврда тузилган 20 га яқин баёзларнинг барчасида учрайди.

Шоирнинг Шарқ қўлёзмалари маркази (ШҚМ)да тўртта девони сақланмоқда. Улардан бирининг рақами 902/1 бўлиб, битта муқовада Ниёзий, Юсуфий, Надимий, Чокар ва Музнийнинг девонлари жойлаштирилган. Девоннинг биринчиси Ниёзийники бўлиб, унда шоирнинг ғазаллари, мухаммаслари, мусаддаслари, қасидалари ва таърихлари ўрин олган. Девон қуйидаги матлаъ билан бошланади:

**Зихи зоти қадиминг шаънида йўқ ибтидо пайдо,
Бу янглиғ бўлмоқи мумкин эмасдур интиҳо пайдо.**

Девон 1908 йилда Домла Абдурраззоқ маҳдум қори томонидан кўчирилган. 79 варақдан иборат. Муқовада эса «Муҳаммад Раҳим саҳҳоф» номи ёзилган бўлиб, муқовани шу киши тайёрлаганини билдиради.

¹ Қаранг: Собрание восточных рукописей Академии наук. – Т., Изд-во «Наука», Т. 7, № 5094.

Унинг 7093 рақамли девони куйидаги байт билан бошланади :

**Зихи осори сунъингга не поёну не хад пайдо,
Не мулкинг ҳифзиға бўлғай ниғаҳбону расад пайдо.**

Бу девон ҳам 79 варақдан иборат. Бирок, унинг кўчирувчиси ва кўчирилган йили кўрсатилмаган.

Учинчи қўлёзмининг рақами 6677 бўлиб, бу мажмуадан Доъий, Ожиз, Ҳақирий, Хокий, Ниёзий, Юсуфий ва Ҳабибий девонлари ўрин олган. Девоннинг бошланишида Ниёзийнинг номи «Домла Отаниёз девон ал-мутахаллис Ниёзий» деб кўрсатилади. Девоннинг кўчирувчиси ва кўчирилган йили номаълум.

7086 рақамли қўлёзма ҳам девонлар мажмуасидан иборат бўлиб, унда Ниёзий, Юсуф, Ҳабиб ва Иноятнинг девонлари бор. Улардан биринчиси Ниёзийники бўлиб, у ҳам 902/1 рақамли қўлёзмадаги матлаб билан бошланади. Девон 57 варақ (114) саҳифадан иборат. Кўчирувчи ўз номини куйидагича келтиради: «Котиб мулла Бўлатниёз ал-мутахаллис бин-Надимий валади уста Қурбонниёз мулаққаб ба Харрот турур».

Ниёзий девонларининг нисбатан тўлиқроқлари 902/1 ва 7086 рақамлиларидир.

Ниёзийнинг таржимаи ҳоли Ҳасанмурод Лаффасий томонидан ёзилган «Хива шоир ва адабиётчиларининг таржимаи ҳоллари» номли тазкирада келтирилган. Бу тазкира 1944 йили ёзилган. Тазкирага 52 шоирнинг таржимаи ҳоли киритилган. Тазкиранинг 60-бетида Отаниёз Охунд ҳақидаги маълумотлар жойлашган.

Лаффасийнинг ёзишича, Ниёзий қишлоқда камбағал деҳқон оиласида туғилган. Дастлабки таълимни отасидан, сўнг қишлоқ мактабидан олган. Отасининг йўлланмаси билан Хива мадрасаларида таҳсил олиб, «хатми кутуб» қилган (мадраса дарсликларини ўқиб тугатган). Ниёзий ўзининг илми ва етук хушхат хаттотлиги билан ном чиқаргач, унинг шуҳрати Хоразм хони Муҳаммад Раҳимхон Ферузга етиб

боради. Муҳаммад Раҳимхон уни текшириб кўриб, ишонч ҳосил қилгач, девонга ишга олади.

Лаффасийнинг ёзишича, кўнглида тасаввуфий ғояларга эга бўлган Ниёзийни девондаги ишлари унча қониқтирмайди, у ўз ота касби – деҳқончилик қилишни доимо орзу қилади.

Ниёзий хоннинг кўрсатмаси билан ўз ғазалларини тўплаб, девон тузади. Лаффасий унинг ғазаллари ҳақида қуйидагиларни ёзади: «Ниёзийнинг ҳар бир шеър у ғазаллари бир гавҳари бебаҳо бўлиб, илм дарёсининг ғаввослари садаф ичидан дурру жавоҳирлар териб олар эдилар¹». Унинг етук хаттотлиги ҳақида шундай сатрлар бор: «Ниёзий шундай хушхат ва хушхон булувдурким, замон Арастуву Афлотунлари Ниёзийнинг қалам рахшин чобуксувор саҳифалар майдонида хушрафтор суришига мусаллам хатти(ни) берур эрдилар²».

Девонларда унинг ҳаммаси бўлиб 290 та шеър бор. Асосини ғазаллар ташкил қилади. 20 та мухаммас бор. Мухаммаслар Навоий, Мунис, Феруз, Содик, Равнақ, Холис, Султон, Нодим каби шоирларнинг ғазалларига боғланган.

Девон охирида шоирнинг баҳорга бағишланган «Қасидаи баҳорийя», «Фасли баҳор», «Ҳамд онга» деган маснавий дostonлари берилган. «Қасидаи баҳорийя» Муҳаммад Раҳимхон Ферузга бағишланган.

Ниёзий девонлари шу пайтгача олимлар томонидан ўрганилмаган. Собик Иттифок даврида Комилжон Отаниёзов отасининг девонини нашр қилишга уринмаган. Бунинг сабаби эса ҳаммага маълум.

Халқ орасида Қора Охунд лақаби билан машҳур бўлган шоир 1928 йилда Хоразмда вафот этади.

Ниёзий ғазалларига назар ташлайдиган бўлсак, унда ишқий, фалсафий, тасаввуфий ва одоб-ахлоқ мавзулари олд

¹ Ҳасанмурод қори Муҳаммад Амин ўғли Лаффасий. Хива шоир ва адабиётчиларининг таржимаи ҳоллари. Абу Райҳон Беруний номидаги Шарк қўлёзмалари маркази, инв. №9494, 60–61 бетлар.

² Ўша асар, ўша бетлар...

ўринларда турганини кўрамиз. У ўз ғазалларида инсоний фазилатлар одамнинг зийнати экани ҳақида ёзиб, камтарлик ва хокисорликни тарғиб қилади:

**Ҳар кишиким хоксор ўлмоқдур онинг хоҳиши,
Ҳодисоти даҳрдин ранжу алам мардуд анга.**

Демак, шоирнинг фикрича, ҳар ким ўзига камтарликни одат қилса, замон ҳодисаларидан унга ғаму алам етмайди.

Шоир ёшларга мурожаат қилиб, нафси амморага берилмасликка чақиради. Кимки нафснинг кўйига кирса, оқибатда турли кулфатларга дучор бўлишидан огоҳлантиради:

**Нафси аммора ҳавосида қилиб саъйи балиғ,
Бўлмағил озурда хотирким, бу навъ ғавғодин ўт.**

Ёки:

**Нафси шайтон душманингдур, муддате онлар билан,
Тутма улфат, дўст бўлма, балки кўргузгил алас.**

Шоир ёшларга насиҳат қилар экан, ўз ҳаёти ҳақида гапириб, умрининг беҳуда ўтганини, бу ғам эса унинг қоматини эгиб кўйганини, ёшлик эса ўтиб кетганини афсус билан тилга олади ва ёшларни хушёр бўлишга, умрни беҳуда ўтказмасликка чақиради:

**Келиб журмим гарон ҳам бўлди қомат,
Дариғ ўтди абас мандин шабобат.**

Ёшликни қайтараман дейиш бу – нодонликдир, уни қайтариб бўлмайди, демак ёшликнинг ҳар бир дақиқасини беҳуда ўтказмаслик, бунинг учун эса фойдали иш билан шуғулланиш керак:

**Шабобат ражъатиға йўқдур имкон,
Таманноси эрур айни балоҳат.**

Шоирнинг фикрича, ёмонлар билан дўст бўлмаслик керак, ярамас одам сени ҳам ва ички оламингни ҳам тушунмайди:

**Ҳамнишининг бўлмасун зоҳирда асхоби ҳадас,
Билмагайлар ботини сиррингни арбоби ҳабас.**

У ёшларга насиҳат қилиб, кексаларни ҳурматлашга чақиради, кимки кексаларни ҳурмат қилса, ҳаётда шоду хандон яшайди, ўзи ҳам муносиб кексаликка етади, деб ишонади:

**Тутсанг улуғлар ҳурматин уммид эрурким кўргасен,
Фарҳат била даврон аро шайхухат ила шобблиғ.**

Ёшлар ёшлигига ғурурланмаса, ақл билан иш тутса, одамларга нисбатан тавозеда бўлса, умрига нуқсон етмайди, барака топади:

**Умрингга нуқсон етмагай топмай шабобатдин ғурур,
Бўлсанг тавозуъ айлабон элга басе ободлиғ.**

Шоир муруввати йўқ ошнолардан кўнгил узишга, хушфеъл ва хулқи чиройли одамга яқин бўлишга ундайди, хулқи пок одамдан қочиш эмас, балки унга яқин бўлишга чақиради:

**Бемурувват ошнодин хўб эрур узмак кўнгил,
Эҳтироз этмак абас хушхўйлиғ бегонадин.**

Лаффасий юкорида эслатилган китобида, Ниёзий ғоятда ҳалол ва покдомон одам бўлгани учун саройдаги амалдорларни ёқтирмагани ҳақида ёзган эди. Шоир ғазалларида замондан ва баъзи одамлардан шикоят қилиб ёзган мисралари ҳам талайгина. У баъзан тушкунликка тушади, одамлардан безор бўлиб, бошқа ерларга кетиб қолишни ўйлайди:

**Диёрим ахлидин жуз ранжи меҳнат кўрмадим ҳаргиз,
Ажаб йўқ кетмагим бошим олиб, ташлаб диёримни.**

Bu tanishuv parchasidir. Asarning to'liq versiyasi
<https://kitobxon.com/uz/asar/3005> saytida.

Бу танишув парчасидир. Асарнинг тўлиқ версияси
<https://kitobxon.com/uz/asar/3005> сайтида.

Это был ознакомительный отрывок. Полную версию
можно найти на сайте
<https://kitobxon.com/ru/asar/3005>